

TREASURES OF KNOWLEDGE: AN INVENTORY OF THE OTTOMAN PALACE LIBRARY (1502/3–1503/4)

Ed. by Gülru Necipoğlu–Cemal Kafadar–Cornell H. Fleischer. Leiden, Brill, 2019, 2 vols., 1080+238+185 oldal

Ritkán fordul elő magyar közgyűjteményben őrzött muszlim kézirattal, hogy a nemzetközi közelkelet-kutatás érdeklődésének középpontjába kerül. A II. Bajezid (1481–1512) oszmán szultán korában a Topkapi Palota könyvtárában tartott könyvek listájával mégis ez történt.

Az MTA Könyvtár és Információs Központ Keleti Gyűjteményében Török F. 59 számon nyilvántartott kézirastra İsmail Erünsal török könyvtártörténész figyelt fel az 1990-es évek elején, s „felfedezés”-éről egy tanulmányban is beszámolt.¹ Maróth Miklós, nem ismervén a török szerző írását, egy 1998-ban megrendezett nemzetközi konferencián számolt be a kéziratos katalógus „felfedezés”-éről, s előadását 2003-ban szerkesztett formában publikálta is.² A 2000-es években a kézirat mikrofilmje elkerült az Egyesült Államokba, ahol 2010-ben az Oszmán Birodalom művészettörténetéhez, illetve történetéhez kiválóan értő trió, Gülru Necipoğlu, Cemal Kafadar és Cornell H. Fleischer vezetésével 26 tagú nemzetközi kutatócsoport alakult, hogy a Bajezid-kori palotakönyvtár 1502/3–1503/4 között a szultán megrendelésére, főleg arab nyelven készült katalógusában található adatokat feldolgozzák és kiadják.

A kutatócsoport igen ambiciózus kettős céllal látott munkához. Az elképzelés az volt, hogy egyfelől a Bajezid-féle könyvtár körülbelül 5700 kötetet és 7200 művet felsoroló lajstromát az oszmán könyvtár- és könyvtörténet háttérébe ágyazva mutatják be, másfelől törökországi könyvtárak anyagában megpróbálják azonosítani azokat a köteteket, amelyek egykoron, II. Bajezid korában a szeráj könyvgyűjteményéhez tartoztak. Jelen kötetek a kutatócsoport közel tíz éves munkájának eredményeit teszik közzé. Ismertetésünkben az egyes fejezetek néhány mondatos tartalmi összefoglalása mellett két fejezet közelebbi megvizsgálására kerül sor.

Az első kötet a tanulmányokat, míg a második a katalógus átírását és a kézirat kicsinyített fényképmásolatát tartalmazza. Az első kötet három nagy fejezetből és öt függelékből áll. Az első nagy fejezet (Overview and Significance of the Palace Library Inventory) a könyvtári katalógus jelentőségét bemutató három tanulmányt foglal magába. Gülru Necipoğlu tanulmányában (The Spatial Organization of Knowledge in the Ottoman Palace Library. An Encyclopedic

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2020.2.141>

¹ İsmail E. Erünsal, The Catalogue of Bāyazid II's Palace Library. *Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi* (1992) 55–66.

² Miklós Maróth, The Library of Sultan Bayazit II. In: *Irano-Turkic Cultural Contacts in the 11th–17th centuries*. Ed. by Éva M. Jeremiás. Piliscsaba, 2003, 111–132.

Collection and Its Inventory; 1–77. old.) számos, a könyvlistával kapcsolatban felmerülő kérdésre keresi a választ. Részletesen bemutatja magát a listát, annak keletkezési körülményeit, kitér a szultáni palota lakóinak olvasási szokásaira, és átfogó képet ad a könyvtár állományáról. Mindezekon túl a szerző a leltár fejezeteiből kiindulva a könyvtár térbeli elrendezését, a benne elhelyezett könyvek csoportosításának elveit és ezeken keresztül azt is vizsgálja, hogy az adott korban miként szervezték rendszerbe a könyvekben megjelenő tudást.

Cemal Kafadar (Between Amasya and Istanbul. Bayezid II, His Librarian, and the Textual Turn of the Late Fifteenth Century; 79–127. old.) a történeti, szellemtörténeti hátteret rajzolja meg, és bemutatja a könyvlista összeállítóját, a könyvtáros Hajreddín Hizir Atúfit (megh. 1541) és könyvtárosi munkamódszerét. Kafadar mindezekon túl, több könyvtár anyagát átnézve, igyekezett minél több olyan kéziratot azonosítani, melyek feltehetőleg szerepelnek a listán. A szerző kutatómunkájának eredményét, a 130 kéziratot tartalmazó jegyzéket a tanulmányt követő függelékben teszi közzé. Az itt felsorolt kódexek közül a legkalandosabb sorsa minden bizonnyal annak lehetett, amelynek korábbi tulajdonosai között – II. Bajezid mellett – a szultán születése előtt egy évvel, 1447-ben elhunyt Timurida uralkodó, Sáhruh is szerepel. A kötetet jelenleg az afganisztáni Heratban, a Nemzeti Múzeum és Archívumban őrzik. A kézirat tehát Sáhruh egykori herati könyvtárából a 15. század folyamán Isztambulba került, majd onnan valamilyen úton-módon visszajutott Heratba.

Cornell H. Fleischer, aki Atúfi könyvlistáját az oszmán identitás és kulturális paradigma felé vezető út egyik állomásaként, egyfajta pillanatfelvételnél fogja fel, rövid írásában (Learning and Sovereignty in the Fifteenth and Sixteenth Centuries; 155–160. old.) az Atúfi által kialakított könyvtári rendszer mögött felsejlő, a 16. században is nagy tiszteletnek örvendő tudós, Abdurrahman al-Bisztámí (1380–1454) munkásságával ismerteti meg az olvasót.

A második nagy fejezet szintén három tanulmányt tartalmaz. Zeynep Atbaş a Topkapi Palota könyvgyűjteményében őrzött olyan, művészi értékkel is bíró kéziratokat mutatja be, amelyekben megtalálható II. Bajezid tulajdonosi pecsétje (Artistic Aspects of Sultan Bayezid II's Book Treasury Collection. Extant Volumes Preserved at the Topkapı Palace Museum Library; 161–211. old.). Zeren Tanındı bőséges képanyaggal kiegészített írása az egykoron II. Bajezid tulajdonában lévő illusztrált kéziratokról szól (Arts of the Book. The Illustrated and Illuminated Manuscripts Listed in Atufi's Inventory; 213–239. old.). Judith Pfeiffer egy Bajezid korabeli bibliofil jogtudós és költő, Müejjedzade Abdurrahmán cselebi (megh. 1516) könyvtárának versgyűjteményeket, *dívánokat* magában foglaló részlegét hasonlítja össze a szultáni kollekció hasonló szekciójával (The Ottoman Muse Fluttered but Poorly Winged. Müeyyedzade, Bayezid II, and the Early Sixteenth-Century Ottoman Literary Canon; 241–266. old.). A vizsgálat érdekes eredményre jut: míg a szultáni

könyvtárban jó pár török nyelvű versgyűjtemény akad, addig a kor kiemelkedő értelmiségijének gyűjteményében csak arab és perzsa *dívánok* voltak. Pfeiffer ebből azt a következtetést vonja le, hogy Muejjezdáde gyűjteményének költészeti részlege egy hosszan tartó irodalomtörténeti folyamatról egy adott időpontban készült pillanatfelvétel. A török kötetek hiánya szerinte azt tükrözi, hogy az oszmán török nyelvű költészeti hagyomány a 15–16. század fordulóján még kialakulófélben volt, s bár az „oszmán poézis már szárnyra kapott, de még nem repül magabiztosan”.

Az első kötet harmadik nagy fejezete tartalmazza a szultáni könyvtár egyes szekcióinak részletes leírását. Az egyes alfejezetek hasonló séma szerint készültek. Egy rövidebb-hosszabb bevezető után, amely a könyvtár egy-egy részlegét és a benne található műveket írja le, az alfejezet szerzője kísérletet tesz az Atúfi listáján szereplő minden egyes tétel azonosítására. Az alább részletesebben tárgyalt alfejezetek példáján mindez jól követhető lesz.

A szerkesztők az eredeti listát követve 22 tárgykörre bontották a katalógusban szereplő műveket. Ezeket és szerzőiket, ha csak címszavakban is, mindenképpen meg kell említeni, már csak azért is, mert pusztán a közreműködők neve és az alfejezetek száma is jól jelzi a vállalkozás igényességét és monumentalitását.

1. A Korán magyarázata és helyes olvasata (Mohsen Goudarzi)
2. A könyvtár hadisz-gyűjteménye (Recep Gürkan Gökteş)
3. Imádságok, a Korán kivételességét taglaló munkák, mágikus négyesögeket ismertető művek (Guy Burak)
4. Muszlim racionális teológia (Abdurrahman Atçıl)
5. Iszlám jog (Himmet Taşkömür)
6. Jogelmélet (Mürteza Bedir)
7. Szúfizmus (Cemal Kafadar és Ahmet Karamustafa)
8. Etika és politikatudomány (Hüseyin Yılmaz)
9. Orvostudomány, gyógyászat (Nükhet Varlık)
10. Mezőgazdasággal foglalkozó munkák (Aleksandar Shopov)
11. Történeti művek (Cornell H. Fleischer és Kaya Şahin)
12. A teremtés csodáit bemutató munkák, geográfia (Pınar Emiralioğlu)
13. Arab filológia és irodalom (Tahera Qutbuddin)
14. Perzsa költészet (Sooyong Kim)
15. Az írni szövegalkotás, széppróza (Christopher Markiewicz)
16. Török költészet, török és perzsa lexikográfia (Csirkés Ferenc)
17. Okkult tudományok: álomfejtés, fiziognómia, alkímia, a jövendőmondás különböző válfajai, talizmánokkal kapcsolatos ismeretek, mágia (Noah Gardiner)
18. Asztrológia, csillagászati táblázatok, évkönyvek: a csillagok ismerete, a csillagképek ismerete, aritmetika, geometria, zene (Ahmet Tunç Sen és Cornell H. Fleischer)

19. Csillagászat és egyéb matematikai tudományok (Jamil Ragep, Sally Ragep, Sajjad Nikfahm-Khubravan, Fateme Savadi, Hasan Umut). A fejezet az előző bővebb kifejtését tartalmazza, és az a célja, hogy megvilágítsa a szóban forgó kötetek besorolása és az egyes algyűjtemények mögött meghúzódó tudománytörténeti hátteret.

20. Aritmetika, geometria, optika, mechanika (Elaheh Kheirandish)

21. Logika és dialektika (Khaled El-Rouayheb)

22. Filozófia (Dimitri Gutas)

A 15. század vége és a 16. század eleje a költészeti paradigma kialakulásának kora az Oszmán Birodalomban. A klasszikus hagyomány létrejöttében döntő szerepet játszott a mintául szolgáló perzsa mellett a keleti török (csagatáj) példa is. Irodalomtörténeti források, költői szövegek egész sora bizonyítja, hogy a kor oszmán költői számára pusztán egy klasszikus hagyomány létezett. A perzsa költészet nagyjai, Amír Huszrau (megh. 1325), Szalmán Szávadzsi (megh. 1396), Háfiz (megh. 1390) vagy Dzsámí (megh. 1492) ugyanazon klasszikus költészeti hagyomány képviselőinek számítottak, mint a csagatáj irodalmi hagyomány megteremtője, Neváji (megh. 1501) vagy a kortárs oszmán költészet kiválóságai, Nedzsátí (megh. 1509) és Reváni (megh. 1523).

Mint említettük, Pfeiffer Muejjezdáde könyvtárának leírását a kor irodalmi ízlését tükröző pillanatfelvételnél tartja, s igaz ez Atúfi felsorolására is. A szultáni könyvtárban őrzött perzsa és török nyelvű verseskötetek kirajzolják azon költői szövegek körét, amelyek az oszmánok számára a 15–16. század fordulóján a klasszikus költészeti kánon részét alkották.

Sooyong Kim a perzsa költészeti művek szekcióját bemutató összefoglalásában (*An Ottoman Order of Persian Verse*; 635–656. old.) az Atúfi listáján szereplő szövegeket három csoportra bontja. Az elsőbe olyan szerzők művei kerültek, akik hosszabb lélegzetű narratív költeményekkel (*mesznevi*) tettek szert hírnévre. A sort itt természetesen az Oszmán Birodalomban kiemelkedő jelentőségű szúfi közösség, a mevlevik alapítója, Dzeláleddin Rúmí (megh. 1273) elbeszélő költeménye vezeti; ebből – különböző változatokban – húsz példány szerepel a leltárban. A neves *mesznevi*-szerzők közül Nizámí (megh. 1209), Attár (megh. kb. 1221) és az oszmánok által nagy tiszteletben tartott Dzsámí művei is több példányban megvoltak a könyvtárban.

A második csoportban az egyes szerzők rövidebb költeményeit tartalmazó *dívánok* találhatóak három alcsoportra osztva. Közülük Kim szerint az első kettő egyfajta kronológiai sorrendet tükröz. Az elsőben a 14. század végéig tevékenykedő, a másodikban 14–15. századi költők munkái szerepelnek, míg a harmadik csoportot Kim találmásra összeválogatottnak mondja, mert *meszneviket* és más műfajú költeményeket tartalmazó kötetek is találhatóak benne. Érdekes módon, az oszmánok által is a „spirituális világ hangjá”-nak tartott Háfiz *dívánjának* példányai a katalógusban nem itt, hanem a *mesznevik*

között bukkannak fel. A *divánok* szerzői között több olyan is feltűnik, aki vagy maga is oszmánnak számított, vagy keletről érkező migránsként a szultánátusban telepedett le.

Elgondolkodtató, hogy a perzsa *divánok* listáján több kötet található, mint ahány hasonló török nyelvű művet Atúfi felsorol. Kim szerint ez a jól észrevehető aránytalanság ösztönözte II. Bajezidet arra, hogy az 1503-at követő időszakban aktívabban támogassa a törökül író költőket. A cikk készítője felveti a kérdést, hogy az udvaron kívül vajon mekkora lehetett a perzsa poéták hatása. Az biztos, hogy oszmán költői szövegekben gyakran bukkannak fel viszonyítási alapként perzsa szerzők nevei, akikkel a török nyelvű vers megalkotója mintegy versenyre kel. Kim szerint a jelenségnek vagy az a magyarázata, hogy az oszmán szerzők így fejezték ki tiszteletüket a szultáni udvar által nagyra tartott verselők előtt, vagy pusztán a reménybeli patrónus figyelméért és támogatásáért folyó versengésben efféle kérkedéssel akarták vetélytársaikat megelőzni.

Bár Kim erről nem ír, elképzelhető azonban, hogy az elődökkel folytatott virtuális vetélkedésnek sokkal mélyebb okai vannak. Egyrészt jelezhetik azt, hogy az oszmán költők a verseikben hivatkozott perzsa szerzőket tekintik elődeiknek a költészet mesterségében, s őket igyekeznek teljesítményükkel túlszárnyalni, másrészt – ezzel szoros összefüggésben – arra is utalhat, hogy korábbi török nyelvű szerzőket nem tartanak elég jónak ahhoz, hogy példaképül válasszák őket.

A tanulmányt követő függelékben Kim betűrendbe szedve felsorolja az Atúfinál a perzsa költészeti részlegben szereplő szerzőket és műveiket. Végignézve a listát úgy tűnik, hogy a körülbelül 600 kötetet tartalmazó gyűjteményt jól kirajzolódó logika mentén szedték össze. Kim ugyan helyenként következtetlenségnek tartja a vásárlási megfontolásokat, de az feltűnő, hogy a beszerzések felelőse igyekezett minden, a korban jelentősebbnek tartott perzsa klasszikus műveiből legalább egy, de népszerűbb művek esetén akár több példányra is szert tenni. Mindezekén túl külön hangsúlyt fektetett arra, hogy a Timurida-kor költészetéből, tehát a közel kortárs és kortárs költők műveiből minél teljesebb gyűjteményt állítson össze. Ezt jól mutatja például az a tény, hogy a *divánok* között megtalálható volt Amír Szuhajlínak (megh. 1501), Huszajn Bajkara (megh. 1506) herati Timurida uralkodó egyik fő tisztségviselőjének versgyűjteménye is, melyet ma a perzsa irodalomtörténet elveszettként tart nyilván. A Timurida szerzők művei kapcsán még egy apró megjegyzés kívánkozik ide. A Kim által megadott, minden bizonnyal Atúfi listáját tükröző címek helyenként, legalábbis a 95. tétel esetében némiképpen megtévesztők. A hivatkozott kötet Fattáhi Nisápurí műve, amely a listán *Aszrárnámaként* jelenik meg, s a címet Kim „Book of Secrets”-nek fordítja. Ez azt sejteti, hogy narratív költeményről van szó. A perzsa irodalomtörténet-írás szerint Fattáhinak valóban volt egy ilyen vagy ehhez hasonló című műve, amely azonban elveszett.³ Igazából ez a szö-

³ Jan Rypka, *History of Iranian Literature*. Dordrecht, 1968, 285.

veg is egy *díván*, amelybe a szerző Aszrári („Füves”) néven írt verseit gyűjtötte össze. A benne szereplő gazelek nagy költők, általában Háfiz verseire írt parafrázisok, amelyek a cannabis-fogyasztók szubkultúrájára tett utalásokból épülnek fel, hasonlóképpen, mint ahogy két másik Timurida költő versei, tudniillik Buszihak és Kári-ji Jazdí ételeket, illetve ruhákat a középpontba állító gazeljei.

Az Atúfi listájának török irodalmi szövegeket, török és perzsa nyelvészeti munkákat magában foglaló részét bemutató fejezet (Turkish/Turkic Books of Poetry, Turkish and Persian Lexicography: The Politics of Language Under Bayezid II; 673–733. old.) több szempontból is figyelemre méltó. Egyfelől a kutatócsoport egyetlen magyar résztvevője, Csirkés Ferenc tolla alól került ki, másfelől ez talán az egész tanulmánykötet egyik legalaposabban megírt tanulmánya. Dolgozata első részében Csirkés azt vizsgálja, hogy miként alakult a török nyelv helyzete az Anatóliában uralkodó török dinasztiák és az oszmánok alatt, s miért lett a török az Oszmán Birodalomban a „hatalom nyelve”. Ezt követően részletesen bemutatja a csupán 86 török nyelvű irodalmi művet tartalmazó nyolc alszekciót (1. Anatóliai és oszmán *dívánok*; 2. Nevájí művei; 3. Egyéb keleti török művek; 4. Oszmán antológiák; 5. Anatóliai török és oszmán elbeszélő költemények; 6. Keleti török elbeszélő költemények; 7. Mohamed próféta születését ünneplő török költemények; 8. Történeti témájú elbeszélő költemények). Fontos megjegyezni, hogy török munkákat, különösen, ha azok más, híresebb művekkel voltak egybekötve, nemcsak a könyvtár török részlegében, hanem másutt, például a perzsa irodalmi szekcióban is tartottak.

A szultáni könyvtár török anyagának érdekessége, hogy nemcsak oszmán, hanem keleti török (csagatáj) nyelvű köteteket is őrzött. Már pusztán ezeknek a felbukkanása is jól mutatja a 15. század eleji szoros Timurida–oszmán kulturális kapcsolatokat. A kortárs költőnek számító Nevájí *dívánjából* például több is volt a gyűjteményben, de néhány olyan is akadt közöttük, amelyeket Atúfi „mongol” megjegyzéssel látott el. Csirkés ezekre nézve nagyon helyesen felveti, hogy a jelző ebben az esetben nem a szöveg nyelvét jelölte, hanem minden bizonnyal arra utalt, hogy a kötetet ujjur írással jegyezték le. A legérdekesebb közöttük talán Hajdar Hvárizmi (megh. 1415 után) *Mahzan al-aszrár* (A titkok tárháza) címen ismert elbeszélő költeménye, melynek ujjur írásos példányát 1480-ban másolta Abdarrazák Bahsi Isztambulban.

Csirkés Ferenc írásának talán leginkább elgondolkodtató részét azok a bekezdések jelentik, amelyekben felhívja a figyelmet, hogy a könyvtár anyagából hiányoznak a kor ünneplott oszmán költőinek munkái. Nedzsátí és Reváni *dívánjaiból* annak ellenére nem szerepel egyetlen példány sem a leltárban, hogy a lista évéből származó, a szultán által kiosztott ajándékokat tartalmazó jegyzékből jól látszik: ezek a poéták, más török költők mellett, minden kétséget kizáróan részesültek a szultán kitüntető figyelmében. Csirkés szerint mindez

arra utal, hogy a 15–16. század fordulóján még esetleges volt a török nyelven író szerzők támogatása és műveik beszerzése.

A perzsa nyelvészeti műveket leíró részt követő függelék gondos és aprólékos kutatás eredményeként felsorolja az egyes munkák néhány ma is fellelhető kézírata mellett a rendelkezésre álló kiadásokat, s ami roppant hasznos, a függelék második részében megtalálhatók a könyvtár más részlegeiben felbukkanó török munkák is.

Az Atúfi könyvlistáját feldolgozó vállalkozás egyik legizgalmasabb része annak felmérése, hogy a szultáni könyvtár egykori állományából mennyi található meg ma különböző könyvgyűjteményekben. Három, kodikológiával is foglalkozó török szakértő, Zeynep Atbaş, Zeren Tanındı és Gülru Necipoğlu a Topkapi Múzeum könyvtárában és más törökországi és európai intézményekben végzett kutatásaik eredményét – listák formájában – egy-egy függelékben tette közzé. A kutatók eddig 452 kötetben találták meg II. Bajezid tulajdonosi pecsétjét, s ezek között akad olyan, amely nem szerepel Atúfi listáján.

Az első kötet a negyedik és ötödik függelékkel zárul, melyek Atúfi oszmán török, illetve arab nyelven írott előszavának angol fordítását adják.

Az elismert szakemberekből álló kutatócsoport a hosszú munka során, amelyet a biztos anyagi háttér és a törökországi kapcsolati háló tett lehetővé, óriási mennyiségű anyagot nézett át, és rengeteg adatot gyűjtött össze. Ezek pontos kiértékelése sok időt vesz még majd igénybe, de azt már most nyugodtan állíthatjuk, hogy az Atúfi könyvlistáját feldolgozó kétkötetes munka a 15–16. század fordulójára oszmán szellem- és kultúrtörténetének egyik nélkülözhetetlen alapműve.

Péri Benedek

